
**ZİHİN TEORİSİ VE AHLAKLILIK KAZANIMI
ARASINDAKİ İLİŞKİ**

**THE RELATIONSHIP BETWEEN THEORY OF MIND
AND ACQUISITION OF MORALITY**

Burhanettin KESKİN*

ÖZET

Bu çalışmada, zihin teorisi ile ahlaklılık kazanımı arasındaki bazı ilişkiler incelenmiştir. Yaygın bir kavram olan zihin teorisi, insanların davranışlarının inançlar, istekler, planlar ve niyetler gibi içsel zihni durumlar tarafından yönlendirildiğini anlamayı içerir. Gelişmiş bir zihin teorisine sahip olmak, insan davranışlarının zihni kavramların sonucu olduğu bilincine varmayı sağlar. Zihni durumları içerdiğinden ötürü zihin teorisinin ahlaki idrak ile ilişkili olduğu yaygın bir şekilde kabul edilir. Bu ilişki, bir kişinin bir başka kişinin davranışının kasıtlı olup olmadığını yargılama sürecinde ortaya çıkar. Literatür taramasından, zihin teorisi yeteneğinin ahlakla ilgili yargılamalar için gerekli olan niyeti anlama, ahlaklılığın bir yönü olan özgecilik ve kişinin kendisi ile ilgili ahlaki duygularının farkına varma yeteneği için temel oluşturduğu anlaşılmaktadır. Bu çalışmada değinilmeyen zihin teorisi ile ahlaklılık kazanımı arasındaki diğer ilişkilerin incelenmesi, gelecekte yapılması muhtemel çalışmalar için tavsiye edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Zihin Teorisi, Ahlaklılık, Zihni Durumlar

ABSTRACT

In this paper, some of the links between theory of mind and acquisition of morality are examined. Theory of mind is a widespread concept that entails the understanding that internal mental states, such as beliefs, hopes, desires, plans, and intentions rule people's behavior. Having a well-developed theory of mind provides awareness that human actions are consequences of mental concepts. Because theory of mind involves mental states, it is widely acknowledged that theory of mind and moral cognition are connected. Such connection takes place in the process of a person's judgment about whether another person's action is intentional. Literature review reveals that theory of mind ability provides the basis for understanding

* Atatürk Üniversitesi, Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi, Okul Öncesi Öğretmenliği Bölümü, Erzurum. e-posta: bkeskin@atauni.edu.tr

intention that is necessary for moral judgments, as well as for the aspects of morality such as altruism, and being able to recognize self-conscious emotions that involve morality. Future research should examine the other links between theory of mind and acquisition of morality that are not mentioned in this study.

Keywords: Theory of Mind, Morality, Mental States

GİRİŞ

Zihin teorisi son zamanlarda çeşitli yönlerden geniş bir şekilde ele alınan konulardan biri olup, akıl yürütme yeteneğini ve başkalarının zihni durumları ve düşünceleri hakkında tahminler yapabilme yeteneğini içerir (Jarrod, Carruthers, Smith ve Boucher, 1994). Sosyal hayatı kavramak için 'zihni' anlama önemli bir yere sahiptir. Çocuklar büyüdükçe, kendilerinin ve başkalarının eylemlerinin, inanışlar ve arzular gibi içsel zihni durumların ürünü olduğunu anlamaya başlarlar. Dolayısıyla, çocuklar zihin teorilerini geliştirdikçe kasıtlı ve kasıtlı olmayan davranışlar, arzular ve gerçekler, planlar ve sonuçlar, gerçekler ve gerçeği yansıtmayan şeyler arasındaki ayrımı yapabilecek bilince ulaşırlar (Wellman, 1992). Zihin teorisine sahip olmak aşağıda sıralanan maddeler hakkında bir bilince ulaşmayı gerektirir:

1. Düşünceler ve şeyler farklı olabilirler: Mesela, bir kalem hakkında düşünmekle zihninizde beliren kalem ile gerçeklikteki kalem farklı şeylerdir. Birincisi zihni ve maddi olmayan bir şeyken, ikincisi fiziksel ve maddidir.
2. Gerçek ve inançlar farklı olabilirler: Düşünceler, inançlar her zaman gerçeğin kendisini yansıtmayabilir. Mesela, dünya küre şeklinde olmasına rağmen, bazı kişiler dünyanın düz olduğuna dair yanlış bir inanca sahip olabilirler.
3. Arzular ve sonuçlar farklı olabilirler: Planlamak ve uygulamak farklı şeylerdir. Mesela, yurtdışına gitmeyi arzulamak ile bu eylemi gerçekleştirmek farklı şeylerdir. Yani, zihni aktiviteler ile eylemler iki farklı şeye tekabül ederler.
4. Gerçek hayali kısıtlamaz: Kişiler sonsuza kadar genç kalmak gibi gerçek olmayan hayali bir şeyi tahayyül edebilirler. Bu isteğin gerçekte mümkün olmaması bunun hayalinin kurulmasını engellemez.
5. Zihin bireyseldir: Herkesin kendine has kişisel zihni olduğundan, bireyler arasında zihni durumlar ve bu durumların ürünü olan inançlar, düşünceler, tavırlar ve davranışlar farklılık göstermektedir. Mesela, bir kişi kendini çok güzel olarak algılayabilir ama başkaları bu hususta farklı görüşlere sahip olabilirler.

6. Zihin ve vücut farklıdır: Düşüncelerimiz fiziksel durumlarımızdan bağımsızdırlar. Zihnimiz yorgun iken vücudumuz yorgun olmayabilir. Ya da vücudumuz yorgun iken zihnimiz yorgun olmayabilir (Wellman, 1992).

Bu örnekler ışığında, yetişkin zihin teorisine sahip olanların düşünce, inanç, arzu gibi zihni durumların fiziksel gerçekleri içeren maddi dünyadan farklı olduğunu (Wellman, 1992) ve içsel zihni durumların insanların davranışlarını yönlendirdiğini anlamaları gerekir (Wimmer ve Perner, 1983). Yetişkinlerin sahip olduğu zihin teorisine sahip olmak, insanların davranışlarının zihni durumlarının sonuçları olduklarını anlamayı ve başkalarının davranışlarını tahmin edebilme yeteneğine sahip olmayı gerektirir (Moore ve Frye, 1991; Premack ve Woodruff, 1978).

Ahlaki ilgilendiren yargılara varabilmek için zihin teorisi yeteneği bir gerekliliktir. Mesela, davranışların arkasında yatan niyeti anlama (James, 2004; Knobe, 2005), başkasının sergilediği davranışlar hakkında ahlaki değerlendirmelerde bulunmak, başkalarının ihtiyaç ve arzularının neler olabileceğini tahmin edebilmek için bireyin kendisini karşısındaki kişinin yerine koyması (Moore ve Frye, 1991) ve onun neler düşündüğü, hissettiği, bakış açısı hakkında sağlıklı fikirler yürütebilmesi için zihin teorisinin gelişmiş olması gerekir.

METOD

Bu çalışmada zihin teorisi ve ahlaklılık kazanımı üzerine yazılmış makaleler ve kitaplar incelenmiştir. Zihin teorisi ve ahlaklılık kazanımı ile ilgili literatür taraması sonucu ortaya çıkan bulgulara dayanarak bu iki kavram arasındaki ilişki açıklanmaya çalışılmıştır.

BULGULAR ve DEĞERLENDİRME

Zihin teorisi kazanımı sürecinde inançlar ve arzular önemli yere sahiptirler. Bir başka deyişle, çocukların kendilerinin ve başkalarının zihni durumları hakkındaki anlayışlarında ve başkalarının davranışlarını tahmin edebilmelerinde inançlar ve arzular önemli rol oynarlar (Moses ve Flavell, 1990; Wellman, 1991). Dünya ile ilgili düşünceler her zaman gerçeği yansıtmayabilir. Zihin teorisi ediniminde neyin yanlış neyin doğru olduğuna dair anlayış önemlidir. Araştırmacıların çocuklarda zihin teorisinin gelişip gelişmediğini ölçmek için kullandıkları testlerden bazıları bu yanlış inanışlarla ilgili testlerdir (Bloom ve German, 2000).

Zihin Teorisi Nasıl Tespit Edilir?

Wimmer ve Perner (1983) çocukların yanlış inanç anlayışlarıyla ilgili yeteneklerini tespit etmek için 'beklenmedik yer değiştirme' (unexpected transfer) adlı bir testi geliştirmişlerdir. Bu testte, testi yapan kişiyi izleyen iki çocuğun önünde küçük bir şey (mesela şeker) ters çevrilmiş farklı renklerdeki (kırmızı ve beyaz) iki fincandan birinin (mesela kırmızının) altına konulur. Bu iki çocuktan testin uygulandığı çocuk odada testi yapan ile birlikte iken diğer çocuk odanın dışına çıkar ve bu çocuk dışarıdayken kırmızı fincan altındaki şeker, beyaz renkteki fincanın altına testi yapan kişi tarafından konulur. Bu şeker transferi testin uygulanacağı çocuğun bilgisi dahilinde olurken dışarıdaki çocuk bundan haberdar olamaz. Testin uygulandığı çocuğa, diğer çocuk odaya girdiğinde şekerin hangi fincanın altında olduğu sorulduğunda vereceği cevabı tahmin etmesi istenir. Eğer çocukta zihin teorisi gelişmiş ise dışarıdaki çocuğun şekerin kırmızı fincan altında olduğuna dair yanlış fikre sahip olduğunu bilerek bu çocuğa şekerin yeri sorulduğunda çocuğun kırmızı fincanı işaret edeceğini bilmesi gerekir. Zihin teorisi gelişmemiş çocuk ise dışarıdaki çocuğun bu beklenmedik yer değişikliğinden haberdar olmadığını kavrayamaz ve dışarıya çıkmış çocuğa şekerin yeri sorulduğunda çocuğun beyaz fincanı işaret edeceğini söyler. Bu testte çocuğun başkasının yanlış (ya da farklı) bir inanca (ya da bilgiye) sahip olabileceğini kavrayıp kavramadığı ölçülmektedir.

Genel olarak üç yaşındaki çocukların bu testte başarılı olmadıkları bilinmektedir (Wimmer ve Perner, 1983; Perner, Leekam, ve Wimmer, 1987). Birçok araştırmacıya göre çocukların zihin teorileri dört yaşında büyük bir gelişim gösterir (mesela, Moses ve Flavell, 1990; Perner, Leekam, ve Wimmer, 1987). Zihin teorisi gelişmemiş çocuklar düşünce, inanışlar ve görüşlerin gerçek ile örtüştüğüne dair yanlış bir anlayış içerisindedirler. Dört yaşlarında büyük bir gelişim gösteren zihin teorisi, çocuklar beş yaşlarına vardıklarında yetişkinlerinkine benzer hâle gelir (Carlson ve Moses, 2001).

Zihin Teorisi Nasıl Edinilir?

Çocukların yetişkin zihin teorisine nasıl sahip oldukları hakkında çeşitli teoriler ileri sürülmektedir. Bazı araştırmacılar bu edinimi nörolojik bir gelişmenin sonucu olarak görürken (Leslie, 1994) bazıları da çocukların kendilerini başkalarının yerine koyarak bu yeteneği edindiklerini iddia etmişlerdir (Harris, 1992). Çocuklar zihin teorisini nasıl edinirlerse edinsinler, yapılan araştırmalar gösteriyor ki bu yeteneği geliştirememek otizm gibi çok ciddi sonuçlara yol açmaktadır (Baron-Cohen, 1988; Wellman, 1992).

Zihin Teorisi ve Ahlaklılık Kazanımı

Zihin teorisi kazanımının çocuklarda ahlaklılık kazanımı ile ilişkili olduğu birçok araştırmacı tarafından kabul edilmektedir (James, 2004; Knobe, 2005). Yukarıda da belirtildiği üzere zihin teorisi zihni durumlarla ilgilidir. Eğer bir kişinin kendi zihni durumlarıyla ilgili anlayışı yanlış ise başkalarının zihni durumlarına dair bilgisi de yanlış olacaktır (Gopnik ve Wellman, 1992). Kendini başkalarının yerine koyup onların belli durum ve şartlarda ne düşündüklerini, davranışlarının kasıtlı olup olmadığını bilmeden o kişilerin davranışları hakkında ahlaki çıkarımlar yapmak oldukça güçtür. Çünkü bir kişinin eylemini ahlaki açıdan değerlendireceğimiz zaman yapılacak ilk şeylerden biri o davranışın kasıtlı yapıp yapılmadığıdır. ‘Kasıt’/‘niyet’ ahlaki sorumluluk yüklemek için gerekli şartlardan birini teşkil eder (James, 2004; Knobe, 2005).

Sosyal hayatta kasıt/niyet ile ilgili yargıların kazanımı önemli bir yer tutar. Başkalarının niyetini anlamak için o kişilerin davranışlarının amacını anlamak gerekir (Premack ve Woodruff, 1978; Moore ve Frye, 1991). Kişilerin tavırlarının, davranışlarının önemi onların bu tavır ve davranışları hakkında yaptığımız niyet ile ilgili yargılarımızla yakından ilişkilidir. Mesela, kötü bir sonuçla biten bir davranış hakkındaki ahlaki yargımız, o davranışın kasıtlı olup olmadığı bilgisine sahip olduğumuz zaman gerçek anlamda ahlaki yargıya dönüşür (Moore ve Frye, 1991).

Davranışların arkasında yatan niyeti anlama gibi, özgecilik (altruizm) de ahlaklılık kazanımında önemli bir yer tutar. Bukatko ve Daehler (1998)’e göre özgecilik, karşılık beklemeden bir başkasına yardım etmektir. Özgeciliğe, başkasının ihtiyaçlarını ve arzularını dikkate almak gerekli olduğundan (Moore ve Frye, 1991), zihin teorisi ve özgecilik yakından ilişkilidir. Başkalarının zihni durumları hakkındaki bilgimiz (zihin teorisi) onların ihtiyaç ve arzuları hakkındaki bilgimiz için bir temel oluşturduğundan, zihin teorisi kazanımı özgecilik için bir alt yapı teşkil etmektedir. Yani başkalarının arzu ve ihtiyaçlarını anlamak için onların zihni durumları hakkında bilgi sahibi olmak gerekir.

Zihin teorisi ile ahlaklılık kazanımı arasındaki bir başka bağ ise kişinin kendisi ile ilgili ahlaki duygularının farkında olmasıyla ilgilidir. Suçluluk hissi, utanma hissi ve onur gibi kişinin kendisi ile ilgili ahlaki duyguları onun zihin teorisi edinimi ile yakından ilgilidir (Eisenberg, 2000; Haidt, 2003; Takahashi ve diğerleri, 2004; Tangney ve Dearing, 2002). Bir başkasına yapılan davranıştan ötürü suçluluk hissetmek, genellikle kişinin kendisini karşısındakinin yerine koyup, o kişinin bu olaydan dolayı kendini kötü

hissettiğini anlaması gerekir. Kendini başkasının yerine koyarak onun neler düşündüğünü ve hissettiğini anlamak başkalarının zihin durumları hakkında fikir yürütmekle, yani zihin teorisiyle, mümkündür (Heerey, Keltner, Capps, 2003; Takahashi ve diğerleri, 2004)

SONUÇ

Başkalarının zihni durumları ile ilgili fikir yürütme ve yanlış ile yanlış olmayı ayırt edebilme yeteneği ahlakilik kazanımda önemli rol oynamaktadır. Başkalarının davranışları hakkındaki ahlaki değerlendirmelerimize temel teşkil eden ‘niyet’i anlamada ve ahlaki bir olgu olan özgecilik için gerekli olan kendimizi başkasının yerine koyup kişinin ihtiyaç ve arzuları hakkında bilgi edinmede gelişmiş zihin teorisine sahip olmak önemli rol oynar. Kişinin kendisi ile ilgili bazı duygularının farkında olabilmesi için (mesela, suçluluk hissi) kendisini başkasının yerine koyması gerekmektedir ki bu da zihin teorisiyle mümkündür. Zihin teorisi ile ahlaklilik kazanımı arasındaki diğer ilişkiler gelecekte yapılması muhtemel çalışmalarda ele alınmalıdır.

KAYNAKLAR

- Astington, J. W. (1998). Theory of mind, Humpty, and the icebox. *Human Development, 41*, 30-39.
- Baron-Cohen, S. (1988). “Without a theory of mind one cannot participate in a conversation.” *Cognition, 29*, 83-84.
- Bloom, P., German, T. P. (2000). Two reason to abandon the false belief task as a test of theory of mind. *Cognition, 77*, B25-B31.
- Bukatko, D., Daehler, M. W. (1998). *Child development*. Boston: Houghton Mifflin Company.
- Carlson, S.M., Moses, L.J. (2001). Individual differences in inhibitory control and children's theory of mind. *Child Development, 72*, 1032-1053.
- Eisenberg, N., (2000). Emotion, regulation, and moral development. *Annual Review of Psychology, 51*, 665– 697.
- Gopnik, A., Wellman, H. M. (1992). Why the child’s theory of mind really is a theory. *Mind and Language, 7*, 145-171.
- Haidt, J., 2003. The moral emotions. In Davidson, R.J., Scherer, K.R., Goldsmith, H.H. (Eds.), *Handbook of Affective Sciences*. Oxford Univ.Press, Oxford, pp. 852– 870.
- Harris, P. L. (1992). From simulation to folk psychology: The case for development. *Mind ve Language, 7*, 120-144.

-
- Heerey, E.A., Keltner, D., Capps, L.M., 2003. Making sense of selfconscious emotion: linking theory of mind and emotion in children with autism. *Emotion*, 3, 394–400.
- James, M. (2004). *Blaming mindreaders: Intentional action, moral responsibility, and theory of mind*. Unpublished dissertation. Retrieved March 10, 2006, from <http://etd.lib.fsu.edu/theses/available/etd-07122004-30806/unrestricted/Thesis.pdf>
- Jarrold, C., Carruthers, P., Smith, P. K., Boucher, J. (1994). Pretend play: Is it metarepresentational? *Mind and Language*, 9, 445-468.
- Knobe, J. (2005). Theory of mind and moral cognition: exploring the connections. *TRENDS in Cognitive Sciences*, 9, 357-359.
- Leslie, A. M. (1994). ToMM, ToBy, and Agency: Core architecture and domain specificity. In L. A. Hirschfield ve S. A. Gelman (Eds.), *Mapping the mind: Domain specificity in cognition and culture* (pp. 119-148). Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Moore, C., Frye, D. (1991). The acquisition and utility of theories of mind. In D. Frye ve C. Moore (Eds.), *Children's theories of mind: Mental states and social understanding* (pp. 1-14). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Moses, L. J. ve Flavell, J. H. (1990). Inferring false beliefs from actions and reactions. *Child Development*, 61, 929-945.
- Perner, J., Leekam, S. R., Wimmer, H. (1987). Three-year-olds' difficulty understanding false belief: The case for a conceptual deficit. *British Journal of Developmental Psychology*, 5, 125-137.
- Premack, D., Woodruff, G. (1978). Does the chimpanzee have a theory of mind? *The Behavioral and Brain Sciences*, 4, 515-526.
- Takahashi, H., Yahata, N., Koeda, M., Matsuda, T., Asai, K., Okubo, Y. (2004). Brain activation associated with evaluative processes of guilt and embarrassment: an fMRI study. *NeuroImage*, 23, 967– 974.
- Tangney, J.P., Dearing, R.L. (2002). *Shame and Guilt*. Guilford Press, New York.
- Wellman, H. M. (1991). From desires to beliefs: Acquisition of a theory of mind. In A. Whiten (Ed.), *Natural theories of mind: Evolution, development and simulation of everyday mindreading* (pp. 19-38). Cambridge, MA: Basil Blackwell.
- Wellman, H. M. (1992). *The child's theory of mind*. MIT Press: Massachusetts.
- Wimmer, H., Perner, J. (1983). Beliefs about beliefs: Representation and constraining function of wrong beliefs in young children's understanding of deception. *Cognition*, 13, 103-128.

* * * *